

RUSIA MEDIEVALĂ

Volumul III

OAMENI ȘI INSTITUȚII

Partea a II-a: Orășenii, țăranii, religia, cultura

O ISTORIE A RUSIEI VECHI

(SECOLELE AL IX-LEA – AL XVII-LEA)

CETATEA DE SCAUN
EDITURA

Cuprins

ORAȘELE	11
<i>Detineț/ kremlin</i>	<i>14</i>
<i>Posad.....</i>	<i>15</i>
<i>Sloboda/ slobozia.....</i>	<i>16</i>
Locuitorii orașelor	17
Novgorod.....	19
Dosar: GRIVNELE	22
Viața politică	26
Viața comercială	28
Polotk.....	30
Kiev	32
Arhanghelsk	39
Iaroslavl'	40
Moscova.....	41
Legende de întemeiere.....	41
Cartierele orașului	48
Gospodăriile	57
Incendiile.....	60
Caraulele.....	62
Podurile	63

Băile	64
Locuitorii orașelor	67
Negustorii.....	67
Meșteșugarii.....	73
Săracii	75
Comerțul	76
Colonizările Rusiei	96
Transporturile.....	106
ȚĂRANII	114
Categoriile de țărani în Rusia feudală	114
Țăranii liberi.....	114
Satele.....	120
Autogovernarea: mirul.....	121
Familia țărănească.....	123
Casele.....	124
Vestimentația.....	130
Alimentația.....	136
Ocupațiile.....	149
RELIGIA.....	152
Vechea religie.....	152
Mitologia slavă	152
Panteonul rus.....	157
Creștinarea Rusiei.....	174
Și totuși, când a avut loc botezul	175
Toleranța religioasă.....	184
Lupta dintre confesiunile creștine.....	189

Dosar: CAVALERII CREȘTINI.....	193
Cavalerii	194
Ordinele cavaleresti	195
Cruciadele Nordului.....	202
Biserica Rusă	213
Primele biserici	213
Apariția instituțiilor	213
Implicarea Bisericii în viața politică	218
Biserica și consolidarea puterii politice.....	220
Erezii	221
Bisericile din Rusia și călătorii străini	230
Mănăstirile	233
Monahismul în Imperiul Bizantin	233
Monahismul în Rusia	240
Cum arată o mănăstire.....	246
Dosar: CANONIZAREA LUI VLADIMIR CREȘTINĂTORUL.....	249
Obștea monahală	254
Viața la mănăstire.....	263
În afara mănăstirii. Nebunii întru Hristos	267
CULTURA	274
Apariția scrierii	274
Educația în Rusia veche	276
Școlile primare	276
Școlile superioare	279
Educația în familie.....	281
Primele scrieri	286
Arhitectura	291
Arhitectura civilă	291
Palatele	296

Arhitectura sacră	298
Arta icoanei	316
Catedrala Sfânta Sofia din Kiev	318
Icoanele	319
Teatrul	330
Bibliografie generală	334

ORAȘELE

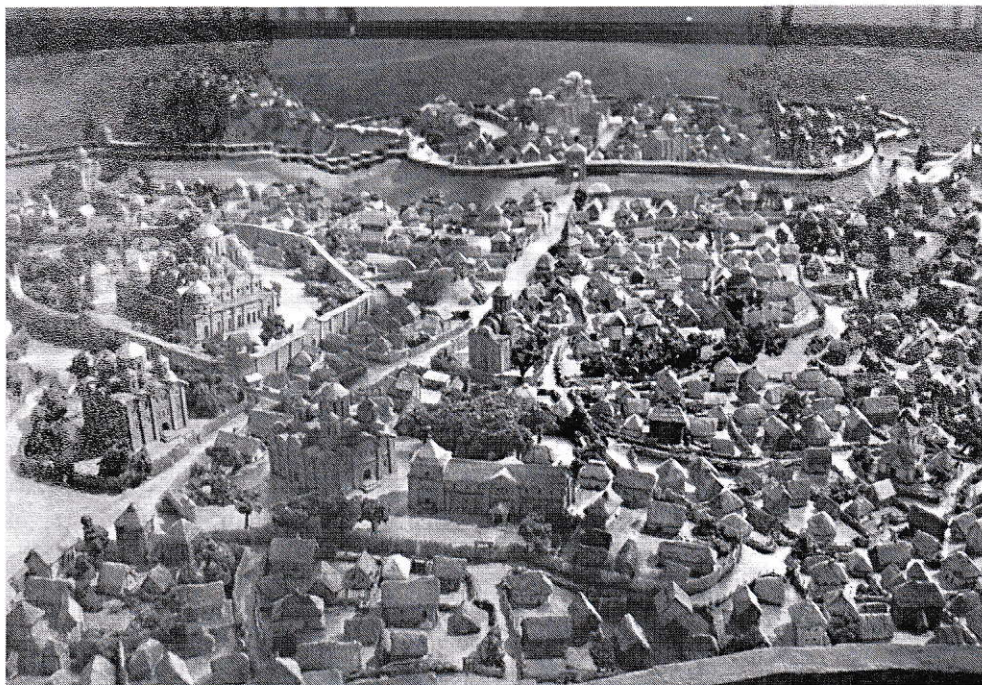
Primele nuclee de populație întâlnite în vechea Rusie erau satele și orașele. Satele cuprindeau cea mai mare masă a populației; nu erau apărate, dar erau amplasate în locuri joase, relativ ascunse. Cele mai importante erau, deja în secolul al IX-lea, orașele. Apăruseră în locuri favorabile din punct de vedere militar (greu accesibile, astfel bine apărate), dar mai ales din punct de vedere economic, pe malurile râurilor și ale lacurilor. Între zidurile lor se aflau bordeie sau construcții de suprafață în care locuiau câteva familii din neamul respectiv. În centrul așezării se aflau instituțiile comunitare și un mic bazin cu apă. O mare parte a spațiului protejat era acordat animalelor comunitare.

În anul 907, când a fost semnat tratatul dintre ruși și bizantini, sunt menționate mai multe orașe rusești; Kiev, Cernigov, Pereiaslav', Poloțk, Rostov, Liubeci ș.a. Mai târziu, în timpul lui Igor, sunt menționate cel puțin cincisprezece orașe: Kiev, Beloozero, Izborsk, Iskorosten', Ladoga, Liubeci, Murom, Novgorod, Peresecen', Pereiaslav', Poloțk, Pskov, Rostov, Smolensk și Cernigov.

Dacă este să vedem cum au apărut orașele în această perioadă, cercetătorii evidențiază mai multe căi. Se spune uneori că orașele au apărut acolo unde agricultura era destul de dezvoltată și producția meșteșugărească își putea găsi desfacere. Era nevoie deci de existența unui drum comercial pentru vânzarea permanentă a produselor, dar și de un punct fortificat, pentru a se garanta securitatea tuturor. Acest punct putea fi castelul feudalului sau un centru tribal întărit. Dar orașe puteau fi ridicate pur și simplu la dispoziția unui feudal mare, cneaz sau boier: acesta decidea mai apoi să fie strămutați aici oameni din posesiunile sale – meșteșugari, negustori. Evident, și el era apărat de o garnizoană puternică. Ca în cazul orașelor mai mici sau *pogost*, aceste centre comerciale puteau să apară și prin transformarea vechilor centre administrative în care se colecta tributul.

Regiunile locuite de slavi nu erau deloc izolate de lume, printr-o rețea bogată de drumuri terestre sau fluviale, chiar maritime (Marea Neagră, Marea Baltică), fiind legate practic de toată lumea. Pentru slavii de răsărit cele mai importante erau magistralele europene ale râurilor Volga și Nipru. Prima, mai veche („drumul la bulgari și hvalisi”, date arheologice arată că era folosit în acest sens din secolul al II-lea), asigura legătura dintre Orient și principalele centre comerciale scandinave, Birka și Gotland, iar de acolo cu nordul și vestul Europei; cea de-a doua („drumul de la varegi la greci”), care a avut ca apogeu secolul al IX-lea, făcea legătura între nordul Europei și Țarigrad, Asia Mică și Persia. În primul caz, centre comerciale importante erau Staraia Ladoga, Novgorod,

Bulgar (lângă Kazan'), Itil (lângă Astrahan'), Abaskun (la Marea Caspică), Derbent, Trapezund etc. În al doilea caz de acest comerț beneficiau Staraia Ladoga, Novgorod, Smolensk, Liubeci, Kiev, Vișgorod, Viticev...

Kiev. Reconstrucție

Târgurile, la început, așa cum le spune numele, erau centre comerciale, dar la scurtă vreme au început să denumească așezări cu o populație numeroasă, prilejuită tocmai de activitatea de bază. Aici se afla curtea cneazului, extrem de interesat de a fi în apropierea locului unde se fac banii; aici aveau loc ceremoniile religioase ale comunității, adunări populare ș.a.

Istoricul S.V. Iușkov distinge trei tipuri de orașe: orașe ale triburilor, orașe – centre administrative și orașe cneziale. În orașele aparținând triburilor se concentra puterea tribală – cneazul, drujina lui, conducătorii. Acesta era în fapt centrul teritoriului pe care locuia tribul respectiv. În oraș locuiau și meșteșugarii, negustorii. A doua categorie de orașe erau centre întărite în care rolul principal era jucat de către feudații care își aveau domeniile acolo. În orașele cneziale era concentrată puterea militar-administrativă, dar și întreaga economie a cnejilor. Aici se găseau depozite de produse provenind din economia cnezială.

Interesant este că, în cazul majorității acestor orașe, mai ales din perioada vikingă, se observă o structură duală a așezării: un oraș mai mic, în care locuiau vikingii,

drujina și, în general, străinii, și orașul propriu-zis, unde se afla populația locală. Regiunea administrativ-teritorială avea două centre ce reprezentau două sisteme diferite de putere: puterea regală, cnezială, în curs de formare, unde se observau germeni ai administrației de stat, respectiv puterea locală, produsul orânduirii tribale¹. Dacă ne uităm pe informațiile din timpul bunicii lui Vladimir, Olga, vedem că o asemenea situație duală exista și atunci. În apropierea fiecărui oraș era un așa-numit *pogost* – un centru fortificat în care locuiau reprezentanții puterii cneziale și ai drujinei cneazului. În vechime aici se strângeau taxele luate de la supuși. Este interesant (sau nu!) că și în Scandinavia aveau o amplasare asemănătoare centrele tribale, numite *tunî* și conace-taberele regale (*husabiu*).

În secolul al XVI-lea orașele aveau încă în majoritate construcții din lemn. Cele considerate fortărețe, dar dezvoltate mai apoi și în calitate de centre urbane importante, erau Smolensk, Ivangorod (Narva), Tula, Kazan' și Astrahan', Kolomna, Putivl, precum și Moscova.

Kolomna este un oraș cunoscut și faimos. Luni și joi este o piață mare, la care vin țăranii cu produsele lor din locuri foarte îndepărtate. Servește ca debarcader de unde vin corăbii de la Moscova mergând în regiunile numite Kazania și Astrahania, de-a lungul altor râuri care se leagă de râul mare (Volga) și, după ce au adunat șaptezeci de guri, se varsă în Marea Persană, numit Caspică; cărțile și poveștile vechi îi spun Marea Farsiană. Ei călătoresc de-a lungul ei până în țara kizilbașilor și în Georgia. De acolo vin mulți negustori, sub masca ambasadurilor, care aduc mărfuri cu ei: țesături, mătase vopsită, indigo, bumbac, mirodenii, safian, tămâie și altele, iar în schimb iau blană de zibelină, colți de pește, postavuri minunate și alte bunuri și rarități din Moscova. În acest oraș este o adunare a tuturor negustorilor. Aici sunt mereu ancorate mai multe corăbii pentru țar, pe care sunt amenajate ceva de genul divanurilor, cabine și cămăruțe cu balustrade și numeroase ferestre de jur-împrejur. Există un pod de lemn pe acest râu; apropiindu-se de el, corăbiile își scot catargele și trec pe sub el².

În Rusia veche orașele erau alcătuite din mai multe sectoare: orașul propriu-zis sau fortăreața, *posad* și *sloboda*.

¹ E.A. Melnikova, V.Ia. Petruhin, *Formirovanie seti rannegorodskih țentrov i stanovlenie gosudarstva (Drevniaia Rus' i Skandinavia)*, în „Istoria SSSR”, nr.5, pp.69-70.

² *Puteșestvie antiohiiskogo patriarha Makaria v Rossii v polovine XVII-go veka, opisannoe ego sînom, arhidiaconom Pavlom Alepskim*, Moscova, 1900.

Cea mai mare parte a orașelor erau fortărețe, centre urbane cu caracter militar, mai ales în regiunile estice și sudice, iar populația dominantă o constituiau trupele care aveau ca sarcină paza frontierelor. Cele mai mici dintre orașe cuprindeau o simplă cazemată sau fortăreață, iar cele mai mari, un *kremlin* (partea fortificată) ce adăpostea locuința guvernatorului militar (voievodul), vama și punctul de vânzare a monopolului alcoolului.

Partea centrală a unui oraș medieval – înconjurat cu un zid puternic de apărare (un șanț și un val înalt de pământ pe care se ridica un gard din lemn de stejar, în care se aflau numeroase porți) – cuprindea un nucleu de asemenea întărit, în interiorul căruia se desfășura de fapt viața orașului. La adăpostul fortificațiilor se afla casa cneazului, a namestnicilor, precum și a voievodului cu oamenii aflați în slujba cneazului), arsenalul (depozite de arme și muniții), precum și locuințe goale pe timp de pace, care, în timp de asediu, adăposteau populație civilă. Mai existau și reședințe ale boierilor, clerului, slujbașilor și oștenilor. În aria centrală a orașului se afla și biserica¹. Aici se aflau piețe și străzi comerciale. În kremlinul moscovit, de exemplu, se afla palatul Marelui cneaz, palatul mitropolitan, case ale funcționarilor superiori și ale orașenilor bogați; existau de asemenea clădiri ce țineau de vistierie, clădiri în care se păstrau bunurile Marelui cneaz.

În Rusia veche numele lui era *detineț* (de la *dneșnii grad* „orașul interior”), termen întâlnit din anul 1097 și folosit până în secolul al XIV-lea. Atunci în Rusia de Nord-Est a început să se folosească în locul lui termenul *kreml'*/ kremlin, în timp ce în partea de răsărit, în teritoriile aflate sub polonezi și lituanieni, să se impună termenul *zamok*/ castel. Din această perioadă termenul *detineț* rămâne folosit numai în regiunea Pskov-Novgorod. În perioada Rusiei Kievene cel mai mare *detineț* era cel de la Kiev, cu o suprafață de 10 hectare.

Și la nivelul secolului al XVI-lea orașul are prea puțin o imagine urbanistică specifică. În orașe puteai găsi și livezi, grădini de legume, terenuri arabile, islazuri, parcele agricole, maluri ale râurilor, lacuri și iazuri mărginite de păduri ș.a. Până în secolul al XVII-lea nu există niciun document care să stabilească normele și regulile construcțiilor în orașe. Sigura lege cunoscută de constructorii din Rusia veche este cea de a se lăsa un spațiu semnificativ între case, între care să existe vegetație sau care să ofere o panoramă frumoasă proprietarilor, precum și stabilirea unor puncte de reper – în general, biserici. Caracteristică orașelor rusești este absența acelei înghesuieli din orașele medievale europene. Acelea se dezvoltau în interiorul zidurilor de apărare, prin urmare, odată cu dezvoltarea orașelor, construcțiile se putea extinde în sus sau, în lateral, prin îngrămădire una în alta. Pentru a nu se depăși anumite limite, burgerii aveau un

¹ Tamara Kondratieva, *Vechea Rusie*, Ed. Corint, București, 2000, p.43.

funcționar care parcurgea călare străzile orașului, cu o lance prinsă la oblânc perpendicular – dacă vârful ei atingea peretele unei case, zidul respectiv trebuia refăcut.

În mod tradițional, normele de funcționare ale orașelor erau stabilite prin Drepturile Magdeburg. Legea aceasta se baza pe vechile cutume negustorești, pe regulile stabilite de comunitate în interiorul orașelor. Semnatarilor li se garanta libertatea personală, dreptul de proprietate, integritatea fizică și viața, se reglementa activitatea economică. Drepturile Magdeburg nu erau valabile pentru populația evreiască, deoarece era considerată alogenă. În teritoriile ruse aceste drepturi au fost valabile în câteva orașe din partea vestică și nordică – Lvov (1356), Vilnius și Kaunas (din 1408), Kiev (1494).

În prima treime a secolului al XVI-lea în Rusia existau cca 160 de orașe. Structura lor era aproape identică. În centrul se afla fortăreața (kremlinul), în afara ei, lângă ziduri, era zona comercială¹. În interiorul fortăreței erau clădirile administrative (casa voievodului), bisericile, depozitele și *osadnîe dvorî* (curțile de asediu). În vreme de pace aici locuiau *dvorniki*, dar în timpul asediului aici se adăposteau orașenii cu familia și bunurile lor. *Dvorniki* erau lucrători care aveau obligația de a păzi casele oamenilor în timpul absenței lor. Casele propriu-zise, de locuit, erau ridicate în *posad*, unde se aflau și acareturile. Evident, în timpul asediilor, erau fără îndoială distruse. Uneori, ca adversarii să nu se bucure de bunurile respective, întregul *posad* era incendiat chiar de către locuitori înainte de a se retrage.

Posad

La ruși exista centrul fortificat inițial, dar, dacă așezarea se dezvolta, construcțiile noi apăreau în afara zidurilor, astfel apărând noi așezări, suburbii ale centrului respectiv, numite *posad*.

Așa cum am spus, între kremlin și zidurile orașului se afla *posad*, suburbia, în care locuiau meșteșugarii, dar și oameni care îndeplineau ocupații impuse de către stat. Aici locuiau cetățenii, târgoveții, aici se amenajau de regulă piețele, magazinele și hanurile; printre târgoveții de aici trăiau și *pomeșciki* și *votcinniki*, oameni aflați în serviciul cneazului pe pământurile albe/ *belîe zemli*. La Moscova *posad* era constituit din *Kitai-gorod*, dar mai apoi acesta s-a extins până în hotarele Orașului alb/ *Belîi gorod*. Meșterii care lucrau în aceeași profesie – fierari, olari, morari, producători de scuturi – aveau așezări distincte, numite *slobozii*. Legătura dintre aceste părți ale orașului se făceau prin mai multe porți (la Kiev, de exemplu, erau cinci). Uneori *posad* era centrul activității comerciale.

Posad avea, la rândul lui, o structură tipică. Cele aflate în apropierea unor orașe mici erau formate din o sută – două sute de gospodării amplasate după bunul lor plac. Cele aflate în apropierea orașelor mari se împărțeau în *slobozii* – teritorii care nu erau

¹ Orașele europene au o altă structură: în centru se află piața orașului, primăria, casele orașenilor bogați, toate fiind înconjurare de zidurile fortăreței.

impozitate, în care trăiau orașenii ce trebuia să îndeplinească diverse munci pentru stat, care aparțineau mănăstirilor sau celor numiți *slujilîe liudi* (cazaci de oraș, tunari ș.a.), - respectiv *konțî* (raioane izolate în care locuiau oameni obligați la *tiaglo*, având *obșcina*/ comunitatea lor). Konțî se împărțeau și ele în *ulițî*/ străzi și *sotni*/ sute. Aici funcționa principiul vecinătății. „Vecinii” construiau împreună biserici, băi publice, aveau împreună *osadnîe dvorî* în interiorul fortăreței, se ajutau la plata taxelor sau pe vreme de foamete.

Posadski shod, adunarea orașenească din suburbie, impunea răspunderea colectivă a membrilor ei în ceea ce privea îndeplinirea obligațiilor; aceștia puteau părăsi localitatea numai cu acordul starostelui care îi înmâna orașeanului respectiv o carte de trecere, un pașaport. Nimeni nu avea interesul ca un altul să părăsească această comunitate și să se mute într-un alt orașel sau târg, pentru că obligațiile rămase ar fi trebuit să fie achitate de restul comunității. Pe lângă împărțirea și îndeplinirea obligațiilor ce le reveneau membrilor, această adunare se mai ocupa de alegerea și supravegherea demnitarilor municipali, de înaintarea cererilor și plângerilor către autoritățile superioare. Deși se impunea prezența tuturor la ședințele de luare a deciziilor, oamenii erau interesați numai de cele la care se stabileau obligațiile; această slabă prezență a lăsat acces liber orașenilor mai bogați, care au devenit astfel persoane influente, permițând, de la an la an, constituirea unei oligarhii de acum imposibil de înlăturat.

Sloboda/ slobozia

Mai târziu, pe măsură ce orașul se dezvoltă, apăreau nou suburbii în care locuiau oameni liberi, numite slobozii (*slobodî*), și ei plătitori de taxe (uneori se spune că libertățile respective erau acordate persoanelor pentru termene bine stabilite, între zece și douăzeci de ani¹). Locuitorii sloboziiilor erau formați numai din meșteșugari și din oameni ai cneazului aflați în funcții inferioare. La Moscova, dincolo de linia cunoscută a bulevardelor Precistenka, Nikitski, Tverskoi, strada Pokrovskaia începea zona sloboziiilor: Hamovniceskaia, unde locuiau țesătorii marelui cneaz, în Zamoskvorecie – dogari, fierari, jocari, grădinari, pielari, olari, ; dincolo de Iauza erau argintari, cizmari, grădinari, măcelari; dincolo de Sretenskaia locuiau streliții și tunari; între Dmitrovka și Arbat erau lumânări și servitori ai Curții – militari de tot felul, bucătari, trâmbițași, brutari ș.a.

Dincolo de aceste cartiere ale meșteșugarilor și micilor slujitori, deja în afara orașului, erau așezările vizitiilor sau cărașilor (Tverskaia, Rogojskaia, Dorogomilovskaia ș.a.)

¹ Kondratieva, *op.cit.*, p.43.

Orașele erau conduse de locotenenți ai cneazului, namestniki sau voievozi. În timpul lui Vasile al III-lea apare o funcție administrativă nouă, de *gorodovoi prikazcik*, care avea funcția de comandant militar (din 1511). Teoretic, funcționarii erau aleși pentru acest post: „vecinii” făceau o cerere semnată adresată voievodului, prin care confirmau alegerea unui orașean într-o funcție. Dar niciodată nu se ținea cont de reprezentativitatea candidaților, nu erau reguli clare de selecție a candidaților.

Din punct de vedere administrativ orașul era împărțit în gospodării/ dvorî, un fel de unitate de măsură prestabilită: dimensiunea unei gospodării nu putea fi extinsă sau redusă prin vânzare decât cu acordul comunității urbane, acest lucru influențând, în mod evident, taxele și obligațiile stabilite¹.

În afară de aceste gospodării/ proprietăți locuite, comunitatea orașenească mai avea în posesie și alte teritorii, locurile unde se făcea comerț și unde activau meșteșugarii, precum și un islaz mare în afara orașului, mori, locuri de pescuit și vânat în zona rurală. Aceste teritorii nu puteau fi private, ele erau închiriate de comunitatea orașenească unor arendași pe o anumită perioadă de timp, după care contractul se putea prelungi sau nu. Pământurile din Moscovia erau de două tipuri, orașenești și neorașenești sau județene/ uezdnîe. Primele erau proprietatea orașelor, celelalte aparțineau obștilor satești, fiind subordonate la rândul lor orașului. Teritoriile din mediul rural aveau și ele aceeași structură: *ciornîe zemli*, *votcinnîe*, *dvorțovîe* și *pomestnîe*. Fiecare așezare rurală avea zonele ei de arat și fânețe, păduri, locuri de pescuit, locuri de vânat ș.a.

La rândul lor, pământurile orașenești erau *ciornîe*, care aparțineau obștii orașenești, *votcinnîe*, aflate în proprietatea unor persoane particulare, și *pomestnîe*, oferite pentru subzistență oamenilor care-l slujeau pe cneaz. Ele se mai împărțeau în *tiaglie* și *belomestnîe/ netiaglie*. Proprietarii primei categorii de terenuri trebuia să plătească dări către oraș, nu le puteau vinde sau amaneta unei persoane din a doua categorie (altfel respectivul prelua automat situația de plătitor de taxe). Ultima categorie era scutită de multe obligații impuse de oraș.

Locuitorii orașelor

Se consideră că în orașe locuiau cca 300.000 – 350.000 de locuitori. Cel mai mare centru urban era Moscova – cca. 100.000 de locuitori, după care venea Novgorod (cca 26.000 de locuitori). La mijlocul secolului al XVII-lea, în Rusia existau 254 de orașe, care aveau în general o dimensiune redusă, având în medie o populație de 2000 – 3000

¹ I.D. Beliaev, *O dohodah moskovskogo gosudarstva*, Moscova, 1885, pp.76-77.